

İLSAM Akademi Dergisi

Journal of ILSAM Academy

ISSN 2757-9212

İslam'da İnanç Özgürlüğünün Hususiyetleri¹

Characteristics of Freedom of Faith in Islam

Ahmet Hamdi YILDIRIM

Dr. Öğr. Üyesi,
Sabahattin Zaim Üniversitesi,
hamdi.yildirim@izu.edu.tr,
ORCID: 0000-0002-2117-0127

Miraç ÇÖLGEZER

Yüksek Lisans Öğrencisi,
Sabahattin Zaim Üniversitesi,
mrcelgzr@gmail.com,
ORCID: 0000-0002-3531-9930

Cilt/ Issue: 2/1, 79-101

Geliş Tarihi: 25.02.2022

Kabul Tarihi: 29.03.2022

Atıf: Yıldırım, A. Hamdi - Çölgezer,
Miraç. "İslam'da İnanç Özgürlüğünün
Hususiyetleri", *İLSAM Akademi Dergisi* 2/1
(Nisan 2022), 79-101.

Dipnot: A. Hamdi Yıldırım - Miraç
Çölgezer, "İslam'da İnanç Özgürlüğünün
Hususiyetleri", *İLSAM Akademi Dergisi*
2/1(Nisan 2022), Sayfa.

¹ Bu makale, İslam Hukukunda İrtidadin
Düşünce Özgürlüğü Bağlamında
Değerlendirilmesi tezinden üretilmiştir.

ÖZ

İslam'da inanç özgürlüğü mefhumu, sınırlarıyla beraber çokça tartışılan meselelerdendir. "İslam'da inanç özgürlüğü var mı, varsa sınırları nelerdir, tanınan bu özgürlük kimleri kapsar?" gibi birçok soru bu kapsamda sorulmaktadır. Bu makalede de öncelikle kavram olarak inanç hürriyetinin neye karşılık geldiği işlenecektir. Ardından kaynaklarda inanç özgürlüğünün nasıl anlaşıldığı Kur'an ayetleri ve hadisler etrafında anlaşılmasına çalışılacaktır. İlgili başlıklarda konu üzerinde tartışmaya konu olan meseleler ayrı başlıklar altında irdelenecektir. Serdedilen ihtilaflar üzerinden bir sonuca varmaya çalışılacaktır. Ardından İslam Hukukunda inanç hürriyeti başlığı altında, bu hürriyetin boyutları ele alınacaktır. Burada daha ziyade hadisenin inanmayanlar, gayrimüslimler boyutu ele alınacaktır. Bu grupta yer alan bireylere verilen hak ve mükellefiyetler incelenerek mezkûr sorulara cevaplar aranacaktır. Bu incelemenin temel amacı, inanç özgürlüğünün sınırları, kimleri kapsadığı, Müslüman ve gayrimüslim için nasıl anlaşılması gerektiğini İslam'ın temel kaynaklarını kullanarak açıklamaktır. Ayetler ve hadisler üzerinden şekillenecek makale sadece naslar temele alınarak hazırlanmış ve ihtilaflara da bu çerçevede cevaplar aranmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Özgürlük, İnanç, İslam Hukuku, Kur'an, Sünnet

ABSTRACT

The concept of freedom of belief in Islam, along with its borders, is one of the most discussed issues. Many questions can be asked in this context including; "Is there freedom of belief in Islam, if so, what are its limits, and who this freedom encompass?" The first part of the article aims to shed light on the concept of freedom of belief, its analytical definition, and the traditional debates regarding the interpretation of religious texts on the issue. Then, how the freedom of belief is understood in the textual sources will be analyzed to highlight and conceptualize

the relevant verses of the Qur'an and the Prophetic narration (ḥadīths). The selected verses and particular ḥadīths will be deeply examined by referring to the classical exegesis of the scholars to draw the framework of freedom. The rulings of Islamic law regarding the freedom of belief, its dimensions and practicality will be discussed to figure out the status of non-Muslims. The analysis will focus on the reflections and dimensions of the non-believers and non-Muslims regarding the freedom of belief. The rights and obligations given to them will be examined to draw the borders of freedom and the external relationship. This deep analysis aims to determine the limits of freedom of belief, whom it covers, and how the non-Muslim should be understood by a Muslim. The conclusive part aims to summarize and categorize the main approaches among the believers and scholars regarding the freedom of belief. The article referring to the Qur'anic verses and ḥadīths has been prepared on the basis of the textual sources and provides answers to the conflicts regarding the status of non-Muslims.

Keywords: Freedom, Faith, Islamic Law, Qur'an, Sunnah

EXTENDED ABSTRACT

Freedom of belief is used in this study to mean that a person is not under any pressure because of the religion he or she believes in, and that he or she can freely live in accordance with the religion he believes in. Islam has given an undeniable degree of freedom in terms of freedom of religious belief. Following verses of the Holy Qur'an build the main pillars of this freedom;

256th verse of Surah Al-Baqarah: *Let there be no compulsion in religion, for the truth stands out clearly from falsehood.1 So whomever renounces false gods and believes in Allah has certainly grasped the firmest, unfailing hand-hold. And Allah is All-Hearing, All-Knowing.*

40th verse of Surah Ar-Ra'd: *Whether We show you 'O Prophet' some of what We threaten them with, or cause you to die 'before that', your duty is only to deliver 'the message'. Judgment is for Us.*

29th verse of Kahf: *And say, 'O Prophet,' "'This is' the truth from your Lord. Whoever wills let them believe, and whomever wills let them disbelieve." Surely We have prepared for the wrongdoers a Fire whose walls will 'completely' surround them. When they cry for aid, they will be aided with water like molten metal, which will burn 'their' faces. What a horrible drink! And what a terrible place to rest!*

It is seen that these verses bring about the concept of freedom of belief. It can be said that the basis of this understanding of respect for belief is Islam's respect for human beings. Regardless of religion, language or race, human beings are always considered worthy of respect just because of this characteristic, since they are the most honorable of creatures. Many examples of this are encountered in the life of the Prophet (pbuh). "The Prophet's (pbuh) treatment of the Christians of Najran who came to Medina in delegations but did not accept Islam", "the relevant articles in the Medina Document signed in the process of statehood in Medina", "the situation in which the Prophet forgave them, although he had absolute superiority during the conquest of Mecca and had the power to do anything to unbelievers" aforementioned examples about forgiving and giving eman can be shown as examples of the reflections of freedom of belief in the sunnah.

In Islamic states, the term "dhimmi" is used for non-believers. There are important examples of freedom of belief in the status of dhimmis and the rights granted to them in Islamic states. This situation is summarized in four articles by Islamic jurists as "Belief in the religion they wish, living in accordance with the principles of the religion they believe in, learning, teaching and publishing the principles of the religion they believe in, and fulfilling the orders of the religion in general", is not only evident in the point of belief but also in social life. For example, dhimmis also have the right to travel freely and inviolability of residence in Islamic states. In addition, it is seen that in Islamic states, muhtasips are also given the task of protecting dhimmis. Muhtesips have duties such as preventing Muslims from abusing dhimmis and preventing them from doing any act that will disturb them.

Another dimension of freedom of belief is the issue of drawing the limits of this freedom, which is recognized in terms of rights and obligations. Every right comes with certain obligations. For example, cursing someone else's religion is not considered freedom. As a matter of fact, this issue is expressed in the 108th verse of the Surah Al-An'am as follows; "*O believers! Do not insult what they invoke besides Allah or they will insult Allah spitefully out of ignorance.*" Likewise, any disrespect towards temples is not considered within the scope of freedom of belief. On this subject, it is stated in the 40th verse of the Surah Al-Hajj: "*... Had Allah not repelled the aggression of some people by means of others, destruction would have surely claimed monasteries, churches, synagogues, and mosques in which Allah's Name is often mentioned. ...*"

An example of the dhimmis' obligations is the jizya tax they pay. It is obligatory (vacib) for them to pay this tax in Islamic Law. The reason for keeping them

liable for this tax was seen as ensuring the safety of life and property. This issue was applied very meticulously in Islamic states, and in case of any security weakness, the tax collected from them was returned. As an example, Abu Ubayda ibn al-Jarrah (d. 18/639) realized that he could not protect the dhimmis in the Battle of the Yarmuk and said the following to them; “Now you are incapable of protecting them. Therefore, give them back the protection fees you have received so far!”

Another dimension of freedom of belief is whether it includes believers i.e., Muslims. It is a matter of debate whether Muslims benefit from freedom of belief as much as non-believers. It is seen that the subject is shaped in the context of the verse “There is no compulsion in religion” in the 256th verse of Surah Baqarah. There are Islamic Jurists who think that believers can be evaluated within this scope and cannot be forced into belief and worship, as well as Islamic Jurists who think that this verse only covers non-believers and is not for believers. In this sense, whether the freedom of belief covers believers or not is one of the important issues to be evaluated in this context.

In this article, first of all, the concept of freedom of belief will be discussed; The concepts of belief, freedom and freedom of belief will be emphasized. Then, freedom of belief in the sources will be covered; It will be focused on how freedom of belief is conveyed in the sources in two parts, namely the freedom of belief in the Qur’an and the Sunnah. In the part of freedom of belief in the Qur’an, it will be benefited from classical Tafsirs such as Fahrettin Razi (d. 606/1210), Ebu’l Fida İbni Kathir (d. 777/1373). In the part of the freedom of belief in the sunnah, it will be based on the sources of siyer. In the last part, the subject of freedom of belief in Islamic Law doctrine will be discussed, and the dimensions of the subject will be determined by making use of classical works such as Kitabu’l Haraj, as well as articles such as Abdu’l-Kerim Zeydan’s (d. 2014) article on Zimmis in Islamic Law.

GİRİŞ

İnanç özgürlüğü bu çalışmada, kişinin inandığı dinden ötürü hiçbir baskı altında kalmaması, inandığı dini özgürce yaşayabilmesi anlamında kullanılmıştır. İslam dini inanç özgürlüğü konusunda kişiye yadsınamaz ölçüde serbestlik tanımıştır. Bu özgürlüğün temel dayanak noktalarını; *“Dinde zorlama yoktur. Doğru eğriden açıkça ayrılmıştır. Artık kim sahte tanrıları reddeder de Allah’a inanursa kopmayan sağlam bir kulpa yapışmıştır. Allah her şeyi işitir ve bilir.”*¹ ayeti ve bu noktada değerlendirilebilecek *“Onlara haber verdiğimiz azabın bir kısmını sana ister gösterelim, ister (bundan önce) seni vefat ettirelim, senin görevin sadece tebliğ etmektir; hesaba çekmek bize aittir.”*², *“Ve de ki: Gerçek, Rabbinizden gelendir. Artık dileyen iman etsin dileyen inkâr etsin. Biz, zalimler için alevleri kendilerini çepeçevre kuşatan bir ateş hazırladık. (Susuzluktan) imdat dileyecek olsalar buna, erimiş maden gibi yüzleri haşlayan bir su ile cevap verilir. Ne fena bir içecek ve ne kötü bir barınak!”*³ ayetleri oluşturmaktadır.

Bu ayetlerin inanç özgürlüğü mefhumunu husûle getirdiği görülmektedir. Bu inanca saygı anlayışının temeli İslam’ın insana verdiği önemde görülmektedir. Dini, dili, ırkı ne olursa olsun yaratılmışların en şereflisi olması hasebiyle insan, sırf bu hususiyeti sebebiyle saygı görmeye layık kabul edilmektedir. Hz. Peygamber (sav)’in hayatında da bunun birçok misali ile karşılaşılmaktadır. Hz. Peygamber (sav)’in heyetler halinde Medine’ye gelen fakat İslam’ı kabul etmeyen Necran Hristiyanlarına olan muamelesi, Medine’de devletleşme sürecinde imzalanan Medine Vesikası’nda yer alan ilgili maddeler, Mekke’nin fethi sırasında mutlak üstünlük sahibi olmasına ve inanmayanlara her şeyi yapabilecek kudrette olmasına karşın onları affetmesi, eman vermesi gibi misaller inanç özgürlüğünün sünnetteki yansımalarına örnek olarak gösterilebilmektedir.

İnanç özgürlüğünün bir diğer boyutu ise haklar ve mükellefiyetler açısından tanınan bu özgürlüğün sınırlarının çizilmesi hususudur. Zira her hak beraberinde belli mükellefiyetler doğurmaktadır. Bireylerin başkasının dinine saygısızlık etmesi özgürlük olarak nitelendirilmemektedir. Nitekim bu husus ayette şöyle ifade edilmektedir; *“Allah’tan başkasına tapanlara kötü söz söylemeyin; sonra onlar da bilmeden, taşkınlık yaparak Allah hakkında kötü sözler söylerler...”*⁴ Haklar ve mükellefiyetlerin bir diğer önemli boyutu da zimmiler ve zimmilere yönelik verilen hükümlerdir. Zimmilerin İslam devletinde edindiği haklar ve mükellef tutuldukları hususlar inanç özgürlüğünün dinimizdeki yerini ortaya

¹ el-Bakara, 2/256.

² er-Ra’d, 13/40.

³ el-Kehf, 28/29.

⁴ el-En’am, 6/108.

koyması açısından oldukça önemlidir. Makalenin temel konusunu da bu hususiyetler ve hususiyetlerden ortaya çıkacak ortak paydalar teşkil edecektir.

Makalede öncelikle kavramsal çerçevenin çizilmesi amacıyla inanç, özgürlük ve inanç özgürlüğü terimleri üzerinde durulacaktır. Kaynaklarda inanç özgürlüğünün nasıl aktarıldığını analiz etmek amacıyla Kur'an'da ve sünnette inanç özgürlüğünün muhtevası açıklanacaktır. Kur'an'da inanç özgürlüğü kısmında Fahrettin Râzî (ö. 606/1210), Ebu'l Fîdâ İbni Kesir (ö. 777/1373) tefsirleri gibi klasik tefsirler; sünnette inanç özgürlüğü kısmında ise siyer kaynakları temel eserler olarak seçilmiştir. Makalenin son kısmında ise İslam hukuku kapsamında inanç özgürlüğü konusu işlenecek, *Kitabu'l Harac* gibi klasik eserlerin yanında Abdu'l-Kerim Zeydan'ın (ö. 2014) *İslam Hukukunda Zimmiler* makalesi gibi makalelerden istifade edilerek konunun boyutları tespit edilmeye çalışılacaktır.

1. KAVRAM OLARAK İNANÇ ÖZGÜRLÜĞÜ

İnanç kelimesine bakıldığında iman kavramıyla aynı manada kullanıldığı görülmektedir.⁵ İman kelimesi ise kavram olarak “birinin söylediği sözü tasdik etmek, gönül huzuru ile benimsemek, güven vermek, eman vermek, emin kılmak manalarına gelmektedir. İstilahî olarak “Hz. Peygamber'in Allah'tan getirdiği ve zarûrât-ı diniyye olarak bilinen hükümleri tereddütsüz kabul ederek bunların gerçek ve doğru olduğuna inanmak” şeklinde tanımlanmaktadır.⁶

İmanın istilahî tanımında her ne kadar salih amel kaydı düşülmese de imanın salih amelle beraber olmasının bir zaruret olduğu söylenebilir. Kur'an'da iman manasına gelen kavramlar 800 farklı yerde geçmektedir. Buralarda iman kavramı kimi zaman doğruluk manasına gelen “*sıdk*” kavramı ile kimi zaman “şüpheden uzak olmak” manasına gelen “*yakîn*” kavramı veya “huzur bulmak güven duymak” manasına gelen “*itminan*” kavramı ile geçmektedir. Cennetle müjdelenen inananlardan bahsedilen yerlerin çoğunda ise iman ile beraber peşine salih amel kaydı düşülmektedir. Bu hususa değinen Ebu'l Ferec İbnü'l Cezvî (ö. 597/1201), imanın Kur'an'da beş farklı manada kullanıldığı söyleyerek bunların; tasdik, sadece dilin ikrarı, tevhid, peygamberi onaylama, namaz manalarında kullanıldığını belirtmiş ve salih ameli de ondan bir cüz olarak kabul etmiştir.⁷

Özgürlük kavramı ise Evrensel İnsan Hakları Beyannamesinin 4. maddesinde

⁵ Mustafa Sinanoğlu, “İman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/212.

⁶ Fikret Karaman vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006), 315.

⁷ Sinanoğlu, “İman”, 22/212.

“başkalarını rahatsız etmeyecek her şeyi yapabilmek” şeklinde tanımlanmaktadır. İslam hukukunda ise bu kavram daha farklı anlaşılmış, sadece başkasına değil; içki içmek, uyuşturucu kullanmak gibi insanın kendisine zararı olacak şeyleri de özgürlük kapsamına dahil etmemiştir.⁸ İnanç hürriyeti ise iman hürriyeti olarak anlaşılmış ve şu şekilde tanım getirilmiştir; “Kişinin hiçbir zorlama ya da kısıtlamaya maruz kalmadan iman konularından kabul ettiklerini seçebilmesi ve insan, hayat ve yaratıcının varlığı konularında özgürce araştırma yapabilesidir.”⁹

2. KAYNAKLARDA İNANÇ ÖZGÜRLÜĞÜ

İnanç hürriyeti kişinin din konusunda hür olması, istediği dine inanmasının yanında o dinin emirlerini de hiçbir baskı altında kalmadan yerine getirebilmesidir, fakat bunun kapsamı ne ölçüde uygulandığı, sınırlarının neler olduğu tartışılan hususlardandır. Kaynaklarda inanç özgürlüğü kısmında ise Kur'an'da ve sünnette inanç özgürlüğü başlıkları açılacak ve bu hususlar irdelenecektir.

2.1. Kur'an'da İnanç Özgürlüğü

Kur'an'da inanç özgürlüğü kapsamında değerlendirilebilecek ayetlerden birkaçı mevzunun temel fikriyatını vermesi açısından şöyle sıralanabilir:

“Artık dileyen iman etsin dileyen inkar etsin!”¹⁰,

“Onların ne dediklerini biz daha iyi biliyoruz. Sen onları zorlamakla görevli değilsin, uyarımızı ciddiye alanlara Kur'an'ı durmadan oku!”¹¹,

“Dinde zorlama yoktur!”¹²,

“Artık sen öğüt ver; çünkü sen ancak bir uyarıcısın. Onların üstünde egemen bir zorba değilsin.”¹³

Ayetlerde belirtildiği üzere Kur'an, inanç noktasında kullarını muhayyer bırakmaktadır. Bu manada kişinin, dilediği şekilde, dilediği dine inanması noktasında hür bırakıldığı görülmektedir. Kur'an'da geçen ayette Hz. Peygamber'e hitaben; “Çünkü sen ancak bir uyarıcısın” buyrulması inanan bireylere düşen görevin ne olduğunu ve bundan da önemlisi neyle sınırlı olduğunu açıkça belirtmektedir. “Onların üstünde egemen bir zorba değilsin” hitabı da inananlara

⁸ Servet Armağan, İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler, (Ankara: DİB Yayınları, 2015), 79.

⁹ Fatih Orhan, İslam Ceza Hukukunda İrtidat ve Temel İnsan Hakları Bağlamında Değerlendirilmesi. (Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014), 192.

¹⁰ el-Kehf, 18/29.

¹¹ el-Kâf, 50/45.

¹² el-Bakara, 2/256.

¹³ el-Gaşiye, 88/21-22.

böyle bir mükellefiyetin verilmediği gibi böyle bir gücün yani insanları dine kazandırma gibi bir kudretin de olmadığını göstermektedir. Bu hakikat “*Sen ne kadar inanmalarını istesen de insanların çoğu inanmazlar.*”¹⁴ ayetinde de açıkça belirtilmiştir.

İbni Kesir, Gaşiye suresinde geçen “*Onların üstünde egemen bir zorba değilsin*” kısmını tefsir ederken, Hz. Peygamber’de insanların kalbine zorla iman yerleştirecek gücün olmadığı şeklinde açıklamıştır.¹⁵ İslam’da uyurma vazifesinin olması ve hidayet noktasında verilmiş bir kudretin olmayışının doğal olarak inanç özgürlüğü mefhumunu doğurduğu anlaşılmaktadır.

Her ne kadar Kur’an tarafından inanç özgürlüğü vaz’ edilse de bu özgürlüğü sınırlayan bazı durumlar da bulunmaktadır. Kişinin başkalarının inancına müdahale etmesi, onların inancına saygısızlık etmesi yine Kur’an tarafından yasaklanan bir husustur. “*Allah’tan başkasına tapanlara kötü söz söylemeyin; sonra onlar da bilmeden, taşkınlık yaparak Allah hakkında kötü sözler söylerler. Böylece biz her ümmete kendi işlerini çekici gösterdik. Sonunda dönüşleri Rablerinedir. Artık O, ne yaptıklarını kendilerine bildirecektir.*”¹⁶ ayetinin bu noktada sınır tayin edici olduğu söylenebilir. Nitekim ayetin tefsirinde Râzî, bu ayetin kâfirlere yönelik tutumlarda nefret söylemine kaçılmaması gerektiğine delil olduğunu belirtmektedir.¹⁷ Yine Kur’an tarafından inanç özgürlüğüne getirilen hudutlardan biri olarak, mabetlere gösterilmesi gereken saygı misal olarak verilebilir. Allah şöyle buyurmaktadır; “*...Çünkü Allah insanları birbirlerine karşı savunmasız bıraksaydı, şüphesiz o zaman, içlerinde Allah’ın isminin çokça anıldığı manastırlar, kiliseler, havralar ve mescidler (çoktan) yıkılıp gitmiş olurdu...*”¹⁸ Bu ayetin tefsirinde Râzî, Ehli kitabı da içine alan ehli din tabirini kullanmış bunun karşısında da ehli şirk olduğunu ifade etmiştir. Allah’ın, Müslüman olmasalar dahi Ehli kitabın mabetlerini ehli şirke karşı muhafaza ettiğini belirtmiştir.¹⁹ Bu manada mabetlerin muhafaza edilmesi de inanç özgürlüğünü kapsayan hususlardan sayılabilir.

İnanç özgürlüğünün koruma altına alınmasının, başkalarının inanç özgürlüklerini kısıtlamadığı sürece geçerli olduğunu söylemek yerine olacaktır. Bu kısıtlama sadece fizikî olarak inançların gereği gibi hareket etmelerine mani olmak şeklinde

¹⁴ Yûsuf, 12/103.

¹⁵ Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dimaşki, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, (Daru İbnü' Cevzi: Demmam, 2009), 7/553.

¹⁶ el-En'âm, 6/108.

¹⁷ Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, (Daru'l Fikr: Beyrut, 1981), 13/148.

¹⁸ el-Hac, 22/40.

¹⁹ er-Râzî, “*Mefâtihu'l-Gayb*”, 23/41.

değil, inançlarından dolayı yaptırım uygulamak, bazı haklardan mahrum etmek şeklinde de olmamalıdır. Aksi takdirde mutlak inanç hürriyetinden bahsedilmesi mümkün olmayacaktır.²⁰

İnanç merkezli hürriyette sözü edilen hürriyetin, bizzat inanılanı seçme eylemi olduğu söylenebilir. Zira dinî inanış, ferdin kendi ilişkilerinin yahut ferdin diğer fertlerle olan ilişkilerinin hayata aktarılmasından teşekkül ettiği için, bu durum doğal olarak işin başlangıcında bir seçme hakkının tanınmasını zorunlu kılmaktadır.²¹

Burada zorlama kısmına da değinmek gerekmektedir. Zira inancın hür yaşanması yalnızca başka dine girmeye zorlama şeklinde değil, bulunduğu dinden çıkarmaya zorlama şeklinde de temayüz etmektedir. Bu konuya değinen Allâl el-Fâsî (ö. 1974), nelerin zorlama kapsamına gireceği üzerinde durmuş ve zorlamanın sadece silah zoruyla olmayacağını ifade etmiştir. Mesela doktora ihtiyaç duyulması halinde doktorun, dininden ayrılmadığı müddetçe bir hastayı tedavi etmeyeceğini söylemesi gibi beşerî zaaf noktalarının kullanılması ona göre zorlama olarak değerlendirilmektedir. Yine el-Fâsî'ye göre inandığı dinin propagandasını yapan birinin bunu yaparken yalana başvurması ve yaymak istediği dinin esasları ile ilgili muhatabını kandırması da zorlama olarak değerlendirmektedir.

Özellikle misyonerlerin bu yola tevessül ettiklerini ve bunu hürriyet kapsamında değerlendirdiklerini belirten el-Fâsî, bunun insan onuruyla bağdaşmayacak bir durum olduğunu ifade etmiştir. Daha sonrasında “hür” kavramı üzerinde duran el-Fâsî, “hür” kavramının bir manasıyla da “sahte”nin zıttı olduğunu belirtmektedir. Hür olmanın da bir bakıma her türlü sahteliğin karşısında olmayı gerektirdiğine değinen el-Fâsî, bunu da zorbalığın bir yansıması olarak değerlendirmektedir.²²

Kur'an'da inanç hürriyetine değinildiği vakit, hadisenin iki boyuttan ibaret olduğu görülmektedir. Bunlardan ilki “Çünkü sen ancak bir uyarıcısın”²³ kısmıyla kesit olarak alınan ayetin muktezası ve bu ayete dayanarak davetteki sınırlar açısından inanç özgürlüğü hususudur. Diğeri ise “Dinde zorlama yoktur”²⁴ kısmıyla alınan ayetin muktezası ve bu ayet üzerinden inanç özgürlüğünün kimleri kapsadığı hususudur. Bu bakımdan Kur'an'da inanç hürriyetini bu iki

²⁰ Allâl el-Fâsî, İslam Hukuk Felsefesi Kaynaklar Yöntemler Amaçlar, çev. Soner Duman, (İstanbul: Mana Yayınları, 2014), 286.

²¹ Hacer Şahinalp, Din Hürriyeti Bağlamında Din Değiştirme Hürriyeti: İrtidat, İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 4/2 (2013), 103.

²² el-Fâsî, “İslam Hukuk Felsefesi”, 286.

²³ el-Gaşiye, 88/21-22.

²⁴ el-Bakara, 2/256.

ayet üzerinden değerlendirmenin mevzunun sınırlarını tespit etmek adına önem arz ettiği düşünülmektedir. Zira inanç özgürlüğünün her ne kadar inanmayanlara karşı boyutu olsa da inananlara yani Müslümanlara bakan tarafı da tartışma konusu olarak kabul edilmektedir. İnananlara bu türden bir hürriyet tanınıp tanınmadığı, tanındığı vakit sınırlarının neler olduğu bu ayetler üzerinden değerlendirilecektir.

2.1.1. Davetteki Sınırlar Açısından İnanç Özgürlüğü

İslam'da davet oldukça önemli bir husustur. Fakat bu davetin sınırları tespit edilmediği takdirde hadise yalnızca davette kalmamakta ve İslam'a girme noktasından zorlamaya kadar ulaşabilmektedir. Bu da inanç özgürlüğüne aykırı bir durum olarak değerlendirilmektedir. Yukarıda da zikredilen ayetin tamamı şöyledir;

*“Artık sen öğüt ver, çünkü sen ancak bir uyarıcısın. Onların üstünde egemen bir zorba değilsin.”*²⁵

Bu ayetin Kur'an'da inanç hürriyetinin boyutlarına belirleyen ayetlerden ilki olduğu söylenebilir. Bu husus başka ayette şöyle ifade edilmektedir; *“Senin görevin sadece tebliğ etmektir; hesaba çekmek bize aittir.”*²⁶ Yine aynı doğrultuda değerlendirilebilecek bir başka ayet de şöyledir; *“Artık dileyen iman etsin, dileyen inkar etsin!”*²⁷ Bu ayetin tefsirini yapan Celâleddîn es-Süyûtî (ö. 911/1505) bu kısmı, “Allah kimin hakkında iman murad ederse o kişi iman eder, kimin hakkında da küfür murad ederse o kişi küfre düşer.” şeklinde açıklayarak imanın bütünüyle Allah'a özgü olduğundan dem vurmaktadır.²⁸

Bu ayetler, inanç hürriyetinin nasıl anlaşılması gerektiği hususunda yardımcı olmaktadır. İnsanların kalbine Allah'ın sevgisini zorla yerleştirilememesi ve inananların sadece davet etmekle mükellef olması inanmayanlara bu noktada baskı yapılamayacağı manasına gelmektedir. Zorla dine davet etmek bir bakıma inanmadığı için kişiyi hesaba çekmek olarak anlaşılır fakat hesap Allah'a aittir. Yine zorla davet, yukarıda bahsedildiği gibi hidayeti verecek olan Allah'tır, hakikatine ters düşmektedir. Bundan dolayı bu ve bu türden, Hz. Peygamber (sav)'e “çünkü sen ancak bir uyarıcısın” bildirilen emirlerin muktezası, İslam'da mutlak manada inanç hürriyetinin vaz' olduğu kimsenin bu noktada zorlanamayacağı gerçeğidir.

²⁵ el-Gaşiye, 88/21-22.

²⁶ er-Ra'd, 13/40.

²⁷ el-Kehf, 18/29.

²⁸ Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr fit-Tefsîr bil-Me'sûr*, (Darü'l Fikr: Beyrut, 2011), 5/384.

2.1.2. Dinde Zorlama Açısından İnanç Özgürlüğünün Kapsamı

İnanç özgürlüğü konusunda analiz edilmesi gereken diğer delil ise “*Dinde zorlama yoktur*” ayetidir. Bu ayete dayanarak inanç özgürlüğünün inananları da kapsadığının ifade edildiği ve bu sebeple de inanç özgürlüğüne aykırı görülebilecek mürtedin katledilmesi gibi İslam hukuku hükümlerinin de reddedildiği görülmektedir.²⁹

Ayetin tefsirine bakıldığı takdirde, ayetin mefhumuna yönelik ihtilaflar olduğu görülmektedir. Bu ihtilafları sıralayan Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî (ö. 671/1273), bu noktadaki ilk görüşün, bu ayetin Tevbe sûresi 73. ayette geçen onlarla savaşılmasını bildiren ayetle neshedildiği görüşü olduğunu belirtmektedir. Bu noktadaki ikinci görüşün ise, bu ayetten sadece Ehli Kitabın kastedildiği görüşü olduğunu ifade etmektedir. Bu görüşe göre yalnızca Ehli Kitabın İslam’a girmeleri için zorlanamayacağını belirten Kurtubî, şirk ehli için böyle bir durumun söz konusu olamayacağı da eklemektedir. Bu görüşün delilinin ise Hz. Ömer’den gelen rivayet olduğunu aktarmaktadır. Rivayete göre Hz. Ömer yaşlı bir Hristiyan’ı İslam’a davet etmiş, yaşlı adam kabul etmeyince bu ayeti okumuş ve Allah’ım şahit ol, ben davet ettim, demiştir. Bu noktadaki son görüşün ise bu ayetten genel manada bir zorlama olmayacağını ifade eden Kurtubî, ayetin sebebi nüzulünün bu noktada olduğunu belirtmiştir.³⁰

Ayetin sadece inanmayanları mı kapsadığı ya da inanların da bu kapsamda değerlendirilerek hür addedilmeleri ihtimali hususunda alimler arasında yorumlar yapılmıştır. Konu hakkında Kur’an’ın ahkamla ilgili hükümleri değerlendirildiğinde bu ayetin yalnızca inanmayanları kapsadığı ifade edilmekte hatta bunun üzerine ulemanın ittifak ettiği noktasında fikir belirtildiği görülmektedir.³¹ Bunun dışında son dönem yazılan tefsirlere bakıldığı takdirde onların da bu noktada aynı görüşe sahip olduğu görülmektedir.³²

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1942) ise ayeti incelerken “fi’ d-din/dinde” ifadesinin, “ikrah/zorlama” ifadesinin zarfı değil haberi olduğunu belirtmektedir. Bu haliyle ayetin asıl manası ona göre şu şekildedir; “Dinde zorlama cinsinden hiçbir şey yoktur!” Dolayısıyla buradan kasıt inandıktan sonra zorlama olmadığı değil, hiç inanmamış kimseler için, dinleri üzere kalmaları noktasında bir zorlamanın

²⁹ Mehmet Ali Aytekin, “İrtidat Cezasına İlişkin Klasik ve Modern Görüşlerin Değerlendirilmesi”, *İslamî İlimler Perspektifinden Dinden Dönme: İrtidat*, (Kasım 2021), 187.

³⁰ Ebû Abdillâh Muhammed İbni Ahmed İbni Ebî Bekr İbni Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi’ Li-Ahkâmî’l Kur’an*, (Müessesetu er-Risale: Beyrut, 2006), 4/280-282.

³¹ Abdu’l Mun’im b. Abdurrahim, *Ahkâm’ul Kur’an*, (Daru’l İbni Hazm Yayınları: Beyrut, 2006), 1/383.

³² Muhammed Ali Taha ed-Durra, *Tefsiru’l Kur’anu’l Kerim ve İ’rabuhu ve Beyanuhu*, (Daru İbni Kesir: Beyrut, 2009), 1/611.

olmayacağı kastı vardır. Ayet böyle anlaşılmadığı takdirde, Müslümanların da hiçbir şekilde, hiçbir şeye zorlanmamaları gerektiğini şeklinde anlaşılacaktır. Bu yorum ise dinde inananlar için hiçbir zorlama yoktur, şeklinde anlaşılacak ve şeriatın zahirine muhalif bir mana ortaya çıkmış olacaktır.³³

2.2. Sünnette İnanç Özgürlüğü

Hız. Peygamber (sav)'in hayatına bakıldığı zaman her ne kadar herkesin Müslüman olmasını arzu etse ve bu doğrultuda gayret sarf etse de, insanların inanmadıkları ve daveti reddettikleri durumlarda bile onlara saygısını eksik etmediği görülmektedir. Hız. Peygamber (sav) inananlara İslam'ın davetini yaptıktan sonra onları vicdanları ile baş başa bırakmış iman edenleri din kardeşi olarak kabul etmiş, İslam'ı kabul etmeyip dinleri üzere kalmak isteyenlere ise herhangi bir olumsuz tavır takınmamış, onlara ve inançlarına saygı göstermiştir.³⁴ Hız. Peygamber (sav)'in inananlara karşı sergilediği davranış onların yalnızca istedikleri dine inanmaları hususunda bir serbestlik değil, inandıkları gibi yaşamaları, dinî ayin ve tören tertip etmeleri, kendi dinleri üzere öğrenim görmeleri ve yine kendi dinleri üzerine yargılanmaları hususlarında oldukça geniş kapsamlı temayüz etmiştir.³⁵

Sünnette inanç özgürlüğü kapsamı altında inananlara gösterilen saygının sınırlarını tespit etmek amacıyla konu iki alt başlıkta işlenecektir. Bunlardan ilki insanların inandıkları gibi yaşamaları hususu, ikinci ise dinlerinin davetini yapma, yayma noktasındaki serbestliklerini de içeren diğer hususlar olacaktır.

2.2.1. Dinlerin Özgürce Yaşanma Serbestliği

Bu kısma ilk olarak, Medine İslam Devleti kurulduğu vakit inananların haklarının gözetildiği ve dinleri noktasında hür bırakıldıklarını gösteren Medine Vesikası örnek olarak verilebilir. Zira bu vesikanın 25. maddesi şöyledir; “Benû Avf Yahudileri, müminlerle birlikte olarak bir ümmet (camia) teşkil ederler. Yahudilerin dinleri kendilerine, müminlerin dinleri kendilerinedir. Buna gerek bizzat kendileri, gerekse mevlaları dahildir.”³⁶ Bu husus açıkça, Hız. Peygamber (sav)'in Yahudi inançlarına saygısının olduğunu ve onları inançlarından dolayı ötekileştirmedığının göstergesidir. Yine bu vesika, dinleri, dilleri her ne olursa

³³ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili Tefsiri*, sad. Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, Orhan Atalay (Akçağ Yayınları: Ankara, 2015), 2/230.

³⁴ Ali Muhammed Sallâbî, *Siyer-i Nebi*, çev. Şerafettin Şenarslan, (Ravza Yayınları: İstanbul, 2015), 2/533.

³⁵ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Mehmet Yazgan, (Ankara: Beyan Yayınları, 2004), 519.

³⁶ Sallâbî, “*Siyer-i Nebi*”, 1/598.

olsun insanlar arasında eşitlik ve adaleti hâkim kılmanın önemine vurgu yapmaktadır.

Hız. Peygamber (sav)'in inananlara olan davranışı üzerine verilebilecek bir diğere örnek de Mekke'nin Fethi hadisesidir. Hız. Peygamber (sav) Mekke'ye girdiğı vakit müşrikler Kâbe'nin avlusunda toplanmış, kendileri hakkında verilecek hükmü bekliyorlardı. Hız. Peygamber onlara; “Şimdi hakkınızda benim ne yapacağımı düşünöyorsunuz?” diye sordu. Onlar da; “Biz senin hayır ve iyilik yapacağını düşünöyoruz. Sen kerem ve iyilik sahibi bir kardeşsin, kerem ve iyilik sahibi bir kardeşin oğlusun.” dediler. Bunun üzerine Hız. Peygamber (sav), “Bugün size hiçbir başa kakma ve ayıplama yoktur. Allah sizi yargılasın.” ayetini okuyarak genel af ilan etti.³⁷ Zira o zamana dek olan husumet, Mekkeli müşriklerin Müslömanlara karşı savaşmalarından kaynaklanıyordu. Artık böyle bir tehlike kalmadığı için, Hız. Peygamber herkesin hür olduğunu, insanların dinlerini dilediklerini gibi yaşayabileceklerini ve kimsenin bu hususta onlara karışmayacağını güvencesini verdi. Bu genel aftan kısa süre sonra da erkekler, kadınlar, büyükler, çocuklar, hepsi beraber kendi istekleriyle biat etmeye geldiler.³⁸

Bu hususta verilebilecek bir diğere örnek de Aşüre orucu meselesidir. Hız. Peygamber (sav) Medine'ye geldiğı vakit Yahudilerin oruç tuttıklarını ve bunu da; “Bu salih bir gündür. Allah o günde Benî İsrâil'i düşmanlarından kurtardı. Şükür olarak Hız. Musa o gün oruç tuttu.” şeklinde söyleyerek gerekçelendirdiklerini öğrenir. Bunun üzerine Hız. Peygamber; “Biz Musa'ya onlardan daha yakınız!” buyurarak Müslömanlara da o günde oruç tutmalarını eder.³⁹ Bu hadiste Hız. Peygamber (sav) Yahudilerin oruç tutmalarına herhangi bir müdahalede bulunmamış, onlara saygı göstermiştir. Hatta onların bu noktada yaptıklarından hareketle Müslömanlara da tavsiyede bulunmuştur.

Hız. Peygamber (sav)'in din hususunda gösterdiği serbestliğin bir diğere örneğı de Muaz İbni Cebel (ö. 17/638) hadisesidir. Hız. Peygamber (sav) onu Yemen'e idareci olarak gönderdiği vakit, Yemen halkına hitaben kurduğu şu cümleler bu noktada oldukça önemlidir;

Ben Muaz b. Cebel'i, sizi hikmet ve iyi söz ile Rabb'inin yoluna davet etmesi için gönderdim. O, Allah'ın razı olduğu şeyi kabul edecek, olmadığı şeyi reddedecektir. İçinizden her kim Allah'ın birliğini ve Muhammed (sav)'in O'nun kulu ve peygamberi olduğunu kabul eder ve tam bir teslimiyetle İslam'a girerse, o kişi Müslömanların tüm haklarını elde etmiş ve onların sorumluluklarını yüklenmiş

³⁷ Sallâbî, “Siyer-i Nebi”, 2/533.

³⁸ Sallâbî, “Siyer-i Nebi”, 2/535.

³⁹ Buhârî, “Savm”, 69.

olur. Kim de cizye vermek sûretiyle eski dini üzerinde kalmak isterse, o kendi dini üzerine bırakılır. Bu halde o kimse Allah'ın, O'nun peygamberinin ve müminlerin koruması altındadır; öldürülmez, esir edilmez, kendisine gücünü aşan sorumluluk yüklenmez ve dinini terketmesi için kendisine bir baskı yapılmaz.⁴⁰

Örneklerden de anlaşılacağı üzere Hz. Peygamber, inanmayanlara dinlerini serbestçe yaşamaları hususunda her türlü kolaylığı sağlamış, dinlerinden dolayı onları ötekileştirmemiş, devletleşme sürecinde dahi haklarını gözetmiş ve onlara karşı oldukça müsamahakâr olmuştur. Bu tarz bir tutum ise beraberinde, inanmayanların İslam'ı daha yakından tanımaları ve İslam'a muhabbetlerini artırmaları gibi birçok faydayı da beraberinde getirmiştir.

2.2.2. Diğer Hususlardaki Serbestlikler

Hz. Peygamber (sav)'in inanmayanlara tanıdığı inanç hürriyeti konusunda ilk olarak O'nun Necran Hristiyanlarına karşı muamelesi örnek olarak verilebilir. Hz. Peygamber (sav) onları İslam'a davet ettiği vakit onlar bu daveti kabul etmemiş bununla beraber cizye ve haraç şartıyla bir anlaşmaya varmışlardır. Bu anlaşma gereğince dinlerine dair birçok hususta onlara ciddi manada bir serbestlik tanımıştır. Bu anlaşmanın inanç özgürlüğüne bakan tarafıyla ilgili kısmı şöyledir;

Onların mallarına, canlarına, dinî hayat ve tatbikatlarına, hazır bulunanlarına, bulunmayanlarına, ailelerine, mabetlerine ve az olsun çok olsun onların mülkiyetinde bulunan her şeye şamil olmak üzere, Allah'ın himayesi ve Rasûlullah Muhammed'in zimmeti Necranlılar ve onların tabileri üzerine haktır. Hiç bir piskopos kendi dinî vazife mahalli dışına, hiçbir papaz kendi vazifesini gördüğü kilisenin dışına, hiçbir rahip, içinde yaşadığı manastırın dışına başka bir yere alınıp gönderilmeyecektir...⁴¹

Görüldüğü gibi Hz. Peygamber (sav) onlara dini yaşayışlarına, mabetlerine varana kadar ciddi manada serbestlik vermiştir. Burada zikredilen mabetlerin korunması da bu noktada önemlidir. Din hürriyeti zarurî olarak dinî kapsamda değerlendirilebilecek bütün hususların da hür olmasını gerekli kılmaktadır. Bunun bir göstergesi olarak da Necran heyetinin daha henüz Medine'ye gelmişken ibadet etmek istediklerini söylediklerinde Hz. Peygamber (sav)'in Medine mescidini göstermesi ve orada dinî ayinlerini icra etmelerine müsaade etmesi örnek olarak verilebilir.⁴² Ayrıca bu metinden, dinlerinin esaslarını

⁴⁰ Adem Apak, Hz. Peygamber (sav)'in Uygulamalarında İnanç Hürriyeti, *Diyanet İlmî Dergi [Diyanet İşleri Reisliği Yıllığı] Peygamberimiz Hz Muhammed (SAV) Özel Sayısı*, (Aralık 2003), 421.

⁴¹ Hamidullah, "İslâm Peygamberi", 519.

⁴² Apak, Hz. Peygamber (sav)'in Uygulamalarında İnanç Hürriyeti, 421.

öğrenme, bunları sonraki nesillere aktarma ve bunun propagandasını yapma yani yayma hususunda da bir hürriyet tanındığı da çıkmaktadır. Bunlardan herhangi birinin dahi yapılamaması mutlak manada inanç hürriyetinin olduğu manasına gelmeyecek, inanç hürriyetini zedeleyecektir.

Hız. Peygamber (sav) yalnız Hristiyanlara değil Yahudilere de inanç noktasında hür olduklarının delili olarak onlara da her türlü müsamahayı göstermiştir. Medine Vesikasında Yahudilerin ibadet ve eğitim yeri olan Beytülmidrâs'ta her türlü eğitim çalışmalarına ve istedikleri gibi ibadet etmelerine müsaade etmesi bunun en büyük göstergelerindendir.⁴³ Hatta Hız. Peygamber (sav)'e bir keresinde Yahudiler tarafından zina eden iki Yahudi'ye nasıl hüküm verileceği sorulmuş, Hız. Peygamber (sav) de Tevrat'ta da cezalarının aynı olduğunu göstermek için Beytülmidras'a gitmiştir.⁴⁴ Bu konuda verilebilecek bir diğer örnek de Hız. Peygamber'in Kureyza Yahudilerine olan tutumudur. Hız. Peygamber (sav) Hendek Savaşı'nda müşriklerle anlaşıp ihanet eden Kureyza Yahudilerinin yargılanmasını dahi İslam hükümlerine göre değil, kendi şeriatlarına göre yapmıştır.⁴⁵

Burada sınırlı sayıda verilen örnekleri çoğaltmak mümkündür, fakat genel olarak bakıldığında Hız. Peygamber meşru dairede, hak ihlalleri, hak kısıtlaması, saldırganlaşma veya başka dinlere müdahale olmadığı müddetçe inanmayanlara ciddi manalara serbestlikler tanımıştır, denilebilir. Bu husus Hız. Peygamber (sav)'in vefatından sonra da devam etmiştir. Tüm İslam halifeleri birçok faydayı beraberinde getiren diğer dinlere karşı hoşgörüyü bu doğrultuda ilke edinmişlerdir. Hiç şüphe yok ki onlardan en önemlisi, bu muamele ile karşılaşanların daha sonrasında kendi istekleri ile barış dini olan İslam'a girmek istemeleridir. Mesela, Mekke'nin Fethinde veya Necran Hristiyanlarının örneğinde bu hususlar görülmektedir. Bu topluluklara mensup bireyler, anlaşma yapıp ülkelerine döndükten sonra bu defa kendi istekleri ile İslam'ı kabul etmişlerdir.⁴⁶

3. İSLAM HUKUKUNDA İNANÇ ÖZGÜRLÜĞÜ

Kur'an ayetleri ve Hız. Peygamber'in uygulamaları incelendiğinde İslam'da inanmayanlara ciddi manada saygı gösterildiği, inançlarını özgürce yaşamaları hususunda önemli ölçüde müsamahakâr davranıldığı görülmektedir. Bu başlık altında ise İslam hukuku açısından inanmayanlara

⁴³ Ahmet Kurucan, İslam Hukukunda Düşünce Özgürlüğü, (İstanbul: Zaman Kitap, 2007), 41.

⁴⁴ Ahmet Önkâl, "Beytülmidrâs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/95.

⁴⁵ Apak, Hız. Peygamber (sav)'in Uygulamalarında İnanç Hürriyeti, 422.

⁴⁶ Apak, Hız. Peygamber (sav)'in Uygulamalarında İnanç Hürriyeti, 420.

dair hükümler işlenecektir.

İslam hukukunda inanmayanlar için “zimmi” tabiri kullanılmaktadır. Lügatta “anlaşma, ahit, bir kimsenin ödemeye mecbur olduğu borç” manalarına gelen “zimmet” kökünden türeyen “zimmi”, “kendisine güvence verilen” manasındadır. Zimmi kelimesi istilâhî olarak İslam ülkesinde Müslümanlarla beraber yaşayan gayr-ı Müslimleri ifade etmek için kullanılmaktadır.⁴⁷

Klasik uygulamalar incelendiğinde zimmi statüsünün iki şekilde ortaya çıktığı görülmektedir. Bunlardan ilki Necran Hristiyanlarında olduğu gibi sulh ile kendi istekleri üzere, ikincisi ise harp yoluyla mağlup olup İslam idaresine girmekle elde edilmektedir. Zimmi esas itibarıyla Ehli Kitap için kullanılan bir tabir olsa da İslam hukukunda Sabie, Samire, Mecusi gibi diğer inanç sistemlerine mensup olan bireyleri de kapsamaktadır.⁴⁸ Bu kısımda, zimmilerin İslam hukukunda hakları ve mükellefiyetleri şeklinde iki alt başlık açılarak, inanmayanların İslam hukuk doktrininde nerede konumlandırıldıklarına dair analiz yapılacaktır.

3.1. Zimmilerin Hakları

İnanç özgürlüğü kısmında bahsedildiği gibi “*Dinde zorlama yoktur*” ayeti gereğince zimmiler inançları hususunda serbest bırakılmışlardır. Onlara tanınan bu serbestlik, sünnette inanç hürriyeti başlığında da değinildiği gibi sadece inanç hususunda değil, diğer birçok alanda da kendini göstermiştir. Burada onlardan birkaçı zikredilecektir.

Onların inançları hususundaki serbestlikleri işleyen Armağan zimmilerin, temelde dört kısım üzere serbest olduklarını ifade etmektedir; “Diledikleri dine iman etme, iman ettikleri dinin esasına uygun yaşama, iman ettikleri dinin esaslarını öğrenme, öğretme ve neşir, dinin emirlerini genel manada yerine getirme”.⁴⁹ Zimmilerin hakları üzerinde duran Zeydan ise, İslam Hukukçuları arasında yaygın olan şu sözle konuyu özetlemiştir; “Bizim lehimize olan şeyler onların da lehine aleyhimize olan şeyler onların da aleyhinedir.” İslam hukuku bağlamında özellikle İslamiyet’in ilk dönemlerinde, Müslüman olmayanların inanç, ibadet, örf ve uygulamaları konusunda sonraki devirlerde de takip edilecek üç temel yöntem belirlenmiştir. İslam’ın temel öğretilerine zarar veren uygulamalar reddedilmiş, İslam’ın temel inancına

⁴⁷ Mustafa Fayda, “Zimmi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/428.

⁴⁸ Ebû Yûsuf Ya’kûb İbni İbrâhîm, *Kitâbü'l-Harâc*, (Beyrut: Daru'l Ma'rife, 1979), 122.

⁴⁹ Armağan, İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler, 57.

zarar vermemekle birlikte problemlili olan uygulamalar ıslah edilmiş, İslam'la uyumlu olan uygulamalar ise Müslümanlar tarafından da devam ettirilmiştir.⁵⁰ Zimmilerin İslamiyet'in indiği devirdeki inanç, ibadet, fiil ve uygulamaları bu üç kategori çerçevesinde değerlendirilmiş ve fıkıh hükümleri bu kapsamda oluşmuştur.

Bunun dışında zimmilerin seyahat etme, dinî inanca sahip olma ve mesken dokunulmazlığı gibi haklara sahip olduklarına değinen Zeydan, muhtesiplerin de zimmilere karşı vazifeleri üzerinde durmuş, Müslümanların onlara sövmelerini, eziyet vermelerini ve rahatsız etmelerini engellemesine yönelik vazifelerinin olduğundan bahsetmiştir. Buna yönelik bir rivayet aktaran Zeydan, Şam emiri Salih b. Abdullah'ın bir kısım zimmilerin Bizans'a casusluk yaptıklarının tespit edilmesi üzerine onları sürgün etmesini İmam Evzaî'nin (ö. 157/774) doğru bulmadığını ve tepkisini belirten bir mektup yazdığını da aktarmaktadır.

Zimmilerin dinlerini yaşamaları hususunda ciddi manada inanç hürriyetine sahip olduklarını belirten Zeydan, zimmilere inançlarını değiştirmeleri hususunda baskı yapılmasının doğru olmayacağını belirtmiş, namaz vakitleri hariç olmak üzere diledikleri vakit çanlarını çalabileceklerinin de altını çizmiştir. Yine bunun dışında fakirlik ve acziyet durumlarında da devlet güvencesinden faydalanabileceklerini belirten Zeydan, Halid b. Velid'in Hire halkıyla yaptığı anlaşmayı delil göstermiş ve Halid b. Velid'in (ö. 21/642) şöyle talimatta bulunduğunu belirtmiştir; "Onlardan yaşlanan veya zayıflayıp çalışamaz duruma düşen yahut başına bir bela gelen yahut zenginken fakirleşene Beytülmalden nafaka veririm."⁵¹

Zimmilerin can ve mal güvenliklerine İslam ülkesinde Müslümanlar kadar önem atfedilmiştir. Bu noktada birçok rivayet bulunmaktadır. İbni Ömer'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (sav) onlarla ilgili; "Kim bir zimmiyi öldürürse cennetin kokusunu alamaz. Halbuki cennetin kokusu kırk yıllık yürüme mesafesinden dahi alınabilir." Yine başka bir rivayette Hz. Peygamber (sav) Müslüman birinin bir zimmiyi öldürmesi üzerine; "Ona verilmiş güvenceyi yerine getirmek herkesten önce bana

⁵⁰ Sümeyra Yakar, "İslam Hukuku Alanında Halk İnanışlarının, Eski İnançların ve Batıl İnançların Hükümü", *Halk İnanışları ve Uygulamaları*, editör Niyazi Akyüz, İhsan Çapcıoğlu (Ankara: Nobel, 2021), 247-250; Emine Enise Yakar, "Cahiliye Dönemi Araçları Arasında Yaygın Olan Halk İnançlarının Fıkhi Durumu", *Halk İnanışları ve Uygulamaları*, editör Niyazi Akyüz, İhsan Çapcıoğlu (Ankara: Nobel, 2021), 181-182.

⁵¹ Abdü'l-Kerim Zeydan, "İslam Hukukuna Göre Zimmiler", çev. Hasan Güleç, *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/8 (1994), 436.

düşer.” buyurmuş ve katilin öldürülmesini emretmiştir.⁵²

Uygulanacak had cezalarında da zimmilere birtakım haklar tanınmıştır. Mesela içki içmek İslam hukukunda had suçlarındandır. Fakat bu zimmiler için bir suç olarak kabul edilmediği için bir cezası da yoktur. Zimmi içki içtikten sonra sarhoş olsa dahi bu durum böyledir. Fakat bazı suçlarda İslam hukukuna tabidirler. Mesela kazf haddi, sirkat haddi, zina haddi gibi. Fakat zina haddinde aranan muhsan olma şartı noktasında birtakım farklılıklar bulunmaktadır.⁵³

Zimmilere tanınan haklardan biri de lakit çocuğun hükmü meselesindedir. İslam’da lakit terimiyle ifade edilmiş anası babası belli olmayan çocuk Müslüman kabul edilir. Fakat zimmilerin mahallerinde veya mabetlerinde bulunan çocukta bu kural geçerli olmaz. Onların hukukuna saygı bir neticesi olarak çocuk zimmilere bırakılır.⁵⁴ Bahsedilen ve bahsedilmeyen örnekler incelendiğinde İslam hukukunda zimmilere ciddi manada haklar ve imtiyazlar tanındığı görülmektedir.

3.2. Zimmilerin Mükellefiyetlikleri

Her hak bir mükellefiyet karşılığındadır. Zira hak tanınıp mükellefiyet yüklenmemişse bu imtiyaz, hak tanınmadan sadece mükellefiyet yükleme zulüm, tanınan hakka oranla az mükellefiyet eşitsizlik olarak değerlendirilmektedir. Zimmilere tanınan onca hakla beraber elbette birtakım mükellefiyetler de bulunmaktadır. Zimmilerin en önemli mükellefiyetleri cizye vermektir. Cizye kavram olarak, “kafi gelmek, karşılığını ödemek” manalarına gelirken ıstılahî olarak da, tebaadan olan gayrimüslimlerin harbî olanlardan ayrı tutulmaları adına verdikleri can ve mal güvenliklerini sağlayacak vergi, olarak tanımlanmaktadır.⁵⁵

Kitabu’l Harac adlı eserinde cizye hususunu işleyen Ebu Yûsuf (ö. 182/798), Hz. Ali’nin de “Onlar cizyeyi malları ve kanları bizimkiler gibi olsun diye veriyorlar.” buyurduğunu naklederek bu vergiyi vermenin zimmilere vacip olduğunu ifade etmektedir. Bu verginin sadece Ehli

⁵² Ebû Bekr Abdürrezzâk İbni Hemmâm İbni Nâfi‘ es-San‘ânî, *el-Musannef*, (Daru’t-te’sıl Yayınları: Kahire, 2010), 8/212-213.

⁵³ Seda Örsten Esirgen, “İslam-Osmanlı Ceza Hukukunda Zimmiler”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 21/2 (2015), 188-195.

⁵⁴ Hamza Aktan, “Kur’an ve Sünnet Işığında Zimmilerin Hak ve Yükümlülükleri”, *Kur’an-ı Kerim’de Ehl-i Kitab -Tartışmalı İlmi Toplantı-*, (Kasım 2007), 367.

⁵⁵ Mehmet Erkal, “Cizye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/42.

Kitap için değil diğer zimmiler için de geçerli olduğunu belirten Ebu Yûsuf, bu verginin yılda bir ödeneceğini, kadınlar, çocuklar ve cizye ödeyemeyecek kadar fakir olanların bu vergiden muaf tutulduklarını ifade etmektedir. Zimmilerin cizyelerini verdikleri için zekattan da muaf tutulduklarını belirten Ebu Yûsuf sonrasında Hz. Peygamber (sav)'in bu noktada söylemiş olduğu iki hadisi aktarmaktadır. Hadisler şöyledir;

Bir kavimle savaşıp onlara galip gelebilirsiniz. Onlarda malları karşılığında (cizye) canlarını ve çocuklarını kurtarmak ister. (Başka bir rivayette, eğer sizinle sulh yoluna gitmek isterlerse) O zaman siz kararlaştırılmış olandan başka bir şey yükleyemezsiniz. Çünkü bu sizin için doğru değildir, size caiz olmaz!

Bir diğer hadis de şu şekildedir;

Dikkat edin! Her kim anlaşma yapmış olduğu birisine zulüm ederse yahut onun hakkını kısarsa ve onu gücü yetmeyecek bir şey için zorlarsa yahut onun vermek istemediği bir şeyi zorla almak isterse, elbette biz, kıyamet günü onun (zorlanan kimsenin) sığınağı ve koruyucusu olacağız.⁵⁶

Zikredilen bu hadislerden Müslümanların, zimmilerin can ve mal güvenliğini koruyamadıkları takdirde onlardan cizye alamayacakları, almış olsalar dahi onu geri iade etmeleri gerektiği anlaşılmaktadır. Yermuk Muharebesi'nde ordu kumandanı Ebu Ubeyde b. Cerrah (ö. 18/639), Müslümanların alınan cizye vergisi gereğince zimmilerin canlarını koruyamayacaklarını anlayıp onlara hitaben; “Şimdi siz, onları korumaktan aciz durumdasınız. Bu sebeple şimdiye kadar aldığınız koruma ücretlerini onlara geri verin!” şeklinde buyurarak bu hususa değinmiştir.⁵⁷

Zimmiler verdikleri cizye vergisinin dışında, şehirlerarası ticaret maksatlı yolculuk yaptıkları vakit “uşur vergisi”, şayet ellerinde ekili-dikili arazi varsa “haraç” adlı bir vergi vermektedirler. Yine bunların dışında Müslüman halklarla muamelelerinde ölçülü olmaları onlara içki domuz vs. dinin haram kıldığı şeyler satamamaları şeklinde mükellefiyetleri de bulunmaktadır,⁵⁸ fakat şu net bir şekilde ifade edilebilir ki, zimmilere tanınan hakların yanında onların yapmakla yükümlü olduğu mükellefiyetlikleri yok denecek kadar azdır. Hatta onların mükellefiyetlerinde dahi; fakirlerden, çocuklardan, yaşlılardan cizye alınmaması, diğerlerinden alınan cizyenin ise, askerliğe sayılması, onların

⁵⁶ Ebu Yûsuf, “Kitabu'l Hârâc”, 122-126.

⁵⁷ Ebu Yûsuf, “Kitabu'l Hârâc”, 124.

⁵⁸ Armağan, “İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler”, 55.

can ve mal muhafazasına sayılması gibi hususlarla birçok kolaylık sağlandığı görülmektedir.

SONUÇ

İslam dininin temelinde insan vardır ve insan İslam dininde bu sebeple muhterem addedilmiştir. Zulüm veya kişiyi inancından dolayı yargılamak, inancından dolayı cezalandırmak İslam ile bağdaşan bir durum değildir. Kur'an'da birçok yerde bu husus ifade edilmektedir. İslam hukukuna başvuran devletlerde de bu husus böyle anlaşılmalı ve tatbikatta da böyle uygulanmıştır. Nitekim yukarıda Hz. Peygamber (sav)'in hayatından verilen örnekler ve onun diğer din mensuplarına karşı tutumu bu noktada oldukça önem arz etmektedir.

Zimmi olarak anılan inanmayanlar İslam devletinde her daim çok geniş haklara sahip olmuşlardır. Dinî inanç hususundaki serbestliklerinin yanında gündelik hayata ilişkin, haklarının güvence altına alınması, Müslümanlar tarafından eziyet edilmelerinin önlenmesi, fakir ve düşkünlerine beytülmalden nafaka temin edilmesi gibi ciddi manada serbestlikleri bulunmaktadır. Zimmilere tanınan tüm bu serbestliklerin yanında bir de sorumlu tutuldukları durumlar vardır. Zira her hak belirli mükellefiyetler karşılığındadır. İslam devletinde zimmilerin mükellefiyetleri de haklarının yanında oldukça sınırlıdır.

Zimmilerin hak ve mükellefiyetleri üzerinde özetlenmeye çalışılan İslam'ın inanca verdiği değer önemlidir. Zira İslam'ın güç ve nüfuzunun yüksek olduğu dönemlerde başka dine inananlara her türlü muameleyi yapacak konumdayken, onların haklarını teslim etmenin yanında bazı durumlarda imtiyazlar dahi tanınması İslam'ın inanç özgürlüğüne ne türden bir değer verdiğini göstermektedir. İnanca, inancı yaşamaya verilen bu değerın temelinde ise inancın Allah'ın indinde olması yatmaktadır.

İnanç özgürlüğünün inanmayanlara bakan tarafının yanında bir inananlara yani Müslümanlara bakan tarafı da önemlidir. İslam hukukunda kişi inandıktan sonra sorumlu addedilmiş ve belli yükümlülükleri yerine getirmesi istenmiştir. Dinde zorlama yoktur, ayetinde de değinildiği gibi ulemanın çoğu, inanç özgürlüğünün yalnızca inanmayanları kapsadığı görüşünü benimsemiştir. İslam'daki inanç özgürlüğünün, başka dinlere mensup kişilere sövmek, onları rencide edici söylemlerden uzak durmak ve mabedlerine zarar vermemek gibi tahditlere uğraması tanınan bu özgürlüğün sınırsız manada olmadığını göstermektedir. İslam'ın diğer dinlere yaklaşımında dahi sınırlı manada olan özgürlüğün kendi içinde de geçerli olduğu söylenebilir. “Dinde zorlama yoktur” ayeti özelinde üzerinde durulan meselenin de bu şekilde anlaşılması yerinde olacaktır. Her özgürlük belirli hususlarla tahdit edilmiştir, özgürlüğün İslam'a girdikten sonraki

tahdit edilmiş hali ise emir ve yükümlülüklerin yerine getirilmesi olarak ifade edilebilmektedir.

KAYNAKÇA

Aktan, Hamza. “Kur’an ve Sünnet Işığında Zimmîlerin Hak ve Yükümlülükleri”. *Kur’an-ı Kerim’de Ehl-i Kitab -Tartışmalı İlmî Toplantı-*. (Kasım 2007): 364-393.

Apak, Adem. “Hz. Peygamber (sav)’in Uygulamalarında İnanç Hürriyeti”. *Diyanet İlmî Dergi [Diyanet İşleri Reisliği Yıllığı] Peygamberimiz Hz Muhammed (SAV) Özel Sayısı*. (Aralık 2003), 415-422.

Aytekin, Mehmet Ali. “İrtidat Cezasına İlişkin Klasik ve Modern Görüşlerin Değerlendirilmesi”. *İslamî İlimler Perspektifinden Dinden Dönme: İrtidat*. (Kasım 2021), 157-220.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Cami’u’s-sahih*. Nşr. Abdurrahman İbni Abdullah İbni Akîl. 10 Cilt, 1. Baskı, Kahire: Daru’t-te’sıl, 1433/2021.

Ebû Yûsuf, Ya’kûb İbni İbrâhîm. *Kitâbü’l-Harâc*. Beyrut: Daru’l Ma’rife Yayınları, 1. Basım, 1979.

el-Fâsî, Allâl. *İslam Hukuk Felsefesi Kaynaklar Yöntemler Amaçlar*. çev. Soner Duman. İstanbul: Mana Yayınları, 2014.

el-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed İbni Ahmed İbni Ebî Bekr İbni Ferh. *el-Câmi’ Li-Ahkâmi’l Qur’ân*, 24 Cilt. Müessesetu er-Risale Yayınları: Beyrut, 2006.

El-Merginânî, Burhaneddin. *el-Hidaye Şerhu’l Bidayetu’l Mübtedî*, 8 Cilt. Mektebet’ul Busra Yayınları: Karachı, 2014.

Erkal, Mehmet. “Cizye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 8/42-45. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

es-Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *ed-Dürrü’l-Mensûr fit-Tefsîr bil-Me’sûr*, 8 Cilt. Daru’l Fikr Yayınları: Beyrut, 2011.

er-Râzî, Ebû Abdillâh (Ebû’l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Mefâtihu’l-Gayb*, 32 Cilt. Daru’l Fikr: Beyrut, 1981.

Fayda, Mustafa. “Zimmî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 44/428-434. İstanbul: TDV Yayınları, 2013,

Hamidullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi*. çev. Mehmet Yazgan. Ankara: Beyan Yayınları, 2004.

İbni Abdurrahim, Abdu'l Mun'im. *Ahkâm 'ul Kur'an*, 3 Cilt. Daru'l İbni Hazm Yayınları: Beyrut, 2006.

İbni Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşki, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 7 Cilt. Daru İbnü' Cevzi: Demmam, 2009.

Karaman Fikret vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, .1. Basım, 2006.

Koçak, Muhsin, vd. *Fıkıh Usulü*. İstanbul: Ensar Yayınları, 1. Basım, 2014.

Kurucan, Ahmet. *İslam Hukukunda Düşünce Özgürlüğü*. İstanbul: Zaman Kitap, 1. Basım, 2007.

Orhan, Fatih. *İslam Ceza Hukukunda İrtidat ve Temel İnsan Hakları Bağlamında Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.

Önkâl, Ahmet. "Beytülmidrâs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 6/95. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Sallâbî, Ali Muhammed. *Siyer-i Nebi*. çev. Şerafettin Şenarlan. İstanbul: Ravza Yayınları, 2015.

Sinanoğlu, Mustafa. "İman". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22/212-214. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Şahinalp, Hacer. "Din Hürriyeti Bağlamında Din Değiştirme Hürriyeti: İrtidat". *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 4/2 (2013), 101-125.

Taha ed-Durra, Muhammed Ali. *Tefsiru'l Kur'anu'l Kerim ve İ'rabuhu ve Beyanuhu*, 10 Cilt. Daru İbni Kesir: Beyrut, 2009.

Yakar, Emine Enise. "Cahiliye Dönemi Arapları Arasında Yaygın Olan Halk İnançlarının Fıkhi Durumu". *Halk İnanışları ve Uygulamaları*. Ed. Niyazi Akyüz, İhsan Çapcıoğlu. 181-200. Ankara: Nobel, 2021.

Yakar, Sümevra. "İslam Hukuku Alanında Halk İnanışlarının, Eski İnançların ve Batıl İnançların Hükümü". *Halk İnanışları ve Uygulamaları*. ed. Niyazi Akyüz, İhsan Çapcıoğlu. 239-258. Ankara: Nobel, 2021.

Yazır, Elmalılı M. Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili Tefsiri*, sad. Lütfullah Cebeci-Sadık Kılıç-Orhan Atalay. Ankara: Akçağ Yayınları, 2015.

Zeydan Abdü'l-Kerim, “İslam Hukukuna Göre Zimmiler”. çev. Hasan Güleç, D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1/8 (1994), 431-440.